

ВІЗАНТІЙСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В АНТИФОНАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Про походження літургійних співів української церкви, як і літургійних співів інших слов'янських народів Східної Європи, що мають за собою тисячолітню історію, існують різні гіпотези та припущення. Чи найдавніші співи прийшли до Києва прямо з Візантії, чи через Болгарію? Чи може вони мали ще якусь іншу батьківщину? Може Сирію? Певні моменти дозволяють припускати й таку обставину.

Донедавна неможливо було з певністю відповісти на ці питання. Лише епохальні дослідження про візантійську музику Е.Веллеса, Г.Тільярда та ін., а також їхні публікації транскрипцій візантійської музики дали можливість здійснити конкретні порівняння візантійської й української літургійної музики.

Проте, перш ніж перейти до розгляду антифонів, було б корисно зробити декілька зауважень про українську церкву та церковну музику. По-перше, українці відіграли велику роль у розвитку літургійної музики візантійсько-слов'янського обряду. По-друге, у західній науковій літературі про українську церкву, особливо ж про українську церковну музику, існують фрагментарні, а часто й неправильні відомості. І все ж дослідження давніх літургійних мелодій є надзвичайно важливими для усієї Східної Церкви, оскільки різні українські співи, зокрема ті, яким присвячена дана стаття, вкорінилися в росіян і донині збереглися в російській церковній практиці.

Українці, яких раніше називали малоросами чи русинами, подібно росіянам, болгарам, сербам та ін., прийняли християнство з Візантії й належать до візантійсько-слов'янського обряду¹.

У церковному відношенні українці поділяються на дві великі групи:

1. Значна більшість українців належить до православної церкви, причому, розрізняється українська автокефальна церква і церква, підпорядкована московському патріархові.

2. Українці західних територій країни, особливо в Карпатах і Галичині (Західна Україна), перебувають в унії з Римом і належать до католицької Церкви.

¹ A. R a e s. *Introductio in Liturgiam Orientalem*, Romae 1947; Vgl: M. A n t o n o w s z. *Die liturgische Musik des byzantinisch-slawischen Ritus*, *Musik und Altar*, 1958, Heft 6, S. 163-167 (в українському перекладі див.: у нашому збірнику — *ped.*); M. A n t o n o w s z. *Oosteuropese Kerkmuziek*, *Encyclopedie van de Muziek*, Elsevier, Amsterdam 1956, Bd.I, S. 116-118 und Bd.II, S. 407-409: Oekraïne.

Ця відмінна церковна приналежність значно вплинула на розвиток української літургійної музики. А тому спершу слід наголосити на важливіших моментах історії української церкви², особливо тих, що мають значення для історичного розвитку української літургійної музики, для того, щоб краще зрозуміти цю музичну еволюцію.

Із запровадженням християнства з Візантії у Київській Русі (988), ця наймогутніша свого часу держава Східної Європи, входить у візантійський культурний ареал. Разом з релігією на територію сучасної України з Візантії прибули грецькі та болгарські священники й співаки із своїми літургійними книгами та співами, що були записані невменним письмом.

Із зростанням Київської Русі міцніла також тенденція до її усамостійнення як у церковному житті, так і в культурі. В ділянці літургійної музики розвиток відбувався від перенесення й запозичення через переробки й вдосконалення варіантів і наслідування до формування оригінальних українських літургійних мелодій.

З літургійної музики, що була перенесена з Візантії до Києва, частина, здається, затратилася; в усякому разі в київській церковній практиці вона не збереглася. Інша частина послужила зразком для утворення різних місцевих мелодичних варіантів і продовжує зберігатися в українській церкві. Але протягом століть ці співи зазнали таких змін, що сьогодні в українській літургійній музиці можна знайти лише сильно змінені елементи. Політичні обставини, особливо після навали монголів на Східну Європу 13 століття, сильно змінилися. Могутність Києва на довгі роки була зламана, і сучасна українська територія разом з Києвом у 15-16 ст. була приєднана до Польської Корони.

Культурні контакти з Західною Європою, які й раніше були досить жвавими, тепер стають ще міцнішими. Частина українців шукала зближення з Заходом, зокрема, в церковній ділянці (унія з Римом 1596 року в місті Берестю). За унію з Римом висловилася частина українських ієрархів, продовжуючи дотримуватися візантійського обряду. Інша частина залишилася в православ'ї. Так відбувся поділ Української Церкви на православну і католицьку (унійну), який зберігається донині.

Тенденція до зближення з Західною Європою у 16 ст. спостерігається також в ділянці літургійної музики. Українці вперше серед народів візантійсько-слов'янського обряду запровадили як багатоголосну музику, так і п'ятилінійне нотне письмо, так звану київську нотацію (*київське знам'я*).

² А. М. А т т а н. Ostslavische Kirchengeschichte, Wien 1950.

Ці обидва західного походження нововведення прийняли в музиці як католики, так і православні українці, а в другій половині 17 ст. ці музичні досягнення українців поширилися в Росії. Багато визначних українських композиторів і співаків 17 ст., серед яких бачимо Дилецького, Коляду та ін., були запрошені росіянами до Москви з метою впровадження там багатоголосної музики та навчання російських співаків новому мистецтву. Більшість творів українських композиторів 17 ст. є втраченими або лежать недосліджені в російських та українських бібліотеках і архівах, недоступні науковцям західного світу. За свідченнями сучасників та збереженими інвентарними описами давніх бібліотек можна зробити висновок, що кількість і якість цих творів були дуже вагомими. Багатоголосні літургійні твори утвердилися в усіх богослуженнях — Літургії, Утрени, Вечірні та ін., принаймні в більших музичних осередках України. У 18 ст. українська багатоголосна музика досягла вершини у творах Д.Бортнянського (1751-1825), М.Березовського (1745-1777) та А.Веделя (1767-1808). Цей період деякі історики музики називають *золотою добою* української церковної музики³. Ці українські композитори відіграли важливу роль і для розвитку російської церковної музики. Вони перебували під сильним італійським впливом, хоча власне українські елементи, особливо в мелодиці, проглядалися цілком виразно.

З наступних важливих дат в історії української церкви слід назвати виникнення *Української автокефальної Церкви* (1919). Вона мала особливе значення тому, що, по-перше, ввела до богослуження українську літературну мову замість старослов'янської. Пристосування української літературної мови до давніх літургійних мелодій зумовило незначні ритмічні зсуви в мелодіях. По-друге, як національна українська церква, вона сприяла наближенню літургійної музики до українських народних пісень.

Українські композитори М.Леонтович (1877-1922), О.Кошиць (1875-1944), К.Стеценко (1882-1922) створили дуже цікаву літургійну музику, де традиційні літургійні співи синтезувалися з елементами мелосу й гармонії українських народних пісень.

1930 року Українська автокефальна Церква була ліквідована в Україні. Через 15 років така ж сама доля спіткала українську католицьку (унійну) церкву, так що згідно з офіційними радянськими даними в Україні існує лише православна Церква, підпорядкована московському патріархові.

Проте за межами Української РСР серед українських емігрантів є представники усіх цих конфесій. У різних країнах вони мають

³ Б. Кудрик. Огляд історії української церковної музики, Львів 1937, с. 42-93.

свої церковні громади, церковну ієрархію та церковні провінції (єпископати). Українці, що прийняли унію з Римом⁴, тобто українці-католики візантійсько-слов'янського обряду, мають в Канаді архієпископат з митрополитом (архієпископом) у Вінніпезі і два єпископати з центрами в Торонто та Едмонтоні; в Сполучених Штатах — архієпископат у Філадельфії та ще два єпископати.

У 1958 і 1959 роках були освячені українські католицькі єпископи для українців-емігрантів у Бразилії, Австралії та Німеччині. Українці в Англії, Франції, країнах Бенілюксу та ін. теж мають власну церковну ієрархію.

Найбільша група православних українців, які зараховують себе до Української Автокефальної церкви, знаходиться у Сполучених Штатах⁵, де вони мають власного митрополита. У Канаді (Вінніпег) також знаходиться митрополит української православної церкви. У деяких інших країнах православні українці теж мають церковну ієрархію.

Усі ці українці, на батьківщині й за кордоном, православні й католики, у своїх богослуженнях вживають ту ж саму літургійну музику, хоч у різних місцевостях України виникли й збереглися в церковній музичній практиці різноманітні власні літургійні мелодичні варіанти й діалекти. Особливо в українській католицькій церкві давні ірмоложні співи, спільні для всіх українців, мали різні мелодичні варіанти, як у самій мелодиці, так і в виконавській практиці і виявляли значні відмінності у порівнянні із співами української православної церкви⁶.

Отже, для одних і тих же літургійних текстів та частин богослуження маємо різні мелодії чи напиви, що вживаються у церковній практиці в різних місцевостях країни. Деякі з цих мелодій мають більш локальний характер і їх використання обмежується певними регіонами. Навпаки, деякі інші напиви (наприклад, київський) вкорінилися по всій країні й навіть серед росіян. Таким чином,

⁴ Для українців-католиків західноєвропейські та американські енциклопедії все ще вживають визначення Ruthenen (русини), хоча ця назва є застарілою і в Східній Європі вже довгий час не вживається. Пор.: Der Grosse Herder, Ltr Grosse Brockhaus (1959) — Rutenische Kirche; також Rutenische Kirche, *Evangelisches Kirchenlexikon* (1959), Bd. III, S. 727. Цікаві дані, хоч у багатьох відношеннях і застарілі, знаходимо в: *The Catholic Encyclopedia* (1912), t. XIII під гаслом Ruthenian Rit і Ruthnians. На особливу увагу заслуговує стаття в: *Encyclopedia Britanica*, найновіше видання, t. 19, p. 771, t. 22, p. 667.

⁵ За даними в *The Amerikana* (1959, p. 151) у США проживає 83000 православних українців.

⁶ M. Antono w u s z. Participation des fidèles d'Ukraine aux chants liturgiques, 3-me Congrès International de Musique Sacrée, Paris, 1-er au 8 juillet 1957, p. 319-323 (у перекладі українською мовою публікується у нашому збірнику — ред.).

навіть у тій самій церкві в різних випадках виконувалися різні літургійні напіви. Це стосується як богослужбових напівів, що входять до системи восьмигласся, так і тих, що стоять за межами цієї системи. Проте слід зауважити, що напіви, включені до системи восьмигласів, виявляють значно більшу самостійність, ніж позагласові співи.

Виконавська практика теж виявляла великі відмінності у різних місцевостях країни та в різні часи. Зустрічаємо чотириголосся усіх літургійних співів, яке особливо розвинулося в православних українців, а також багатоголосний *народний спів*, коли підспівують усі віруючі й імпровізують у вигляді народного багатоголосся. Ця практика особливо характерна для українців-уніатів.

Багато співів, що входять до системи восьми гласів, співаються (особливо в українських католицьких церквах) церковними співаками (дяками) одноголосно (сольно). До цієї групи співів належать також антифони Утрені, яким присвячена наша розвідка.

Антифони належать до співів Октоїха. В українській церковній практиці, проте, антифони включені до Ірмологіона, який, згідно української традиції, охоплює як співи Октоїха, так і деякі інші — Мінеї, Тріоді і т.д.

Український Ірмолой поділений на 8 великих розділів. Перший розділ охоплює різні співи, що належать до 1 гласу, другий розділ — до 2 гласу, третій — співи 3 гласу і т.д. У кожному з цих розділів, що охоплюють співи одного з восьми гласів, містяться по три степенні-антифони. Отже, кожний з восьми гласів включає три степенні-антифони. Кожний з трьох антифонів складається з трьох строф, причому, кожна третя строфа антифонів усіх восьми гласів починається словами звертання й прославлення Святого Духа. Ці антифони співаються приблизно в середині Утрені, безпосередньо перед Євангелієм. Найчастіше вживали антифони 4 гласу. Зрештою, залежно від обставин, співаються антифони того гласу, якому підпорядковується даний тиждень. Порівняльне дослідження українських і візантійських антифонів здійснене головним чином на основі львівського друкованого Ірмологіону 1904 року та дешифровок Генрі Тільярда у його праці *The Hymns of the Octoechos* (частина I, с. 147 і наступні)⁷. Цей Ірмолой спирається на львівський першодрук 1700 року, який є першим друкованим Ірмологіоном у всій Східній Церкві.

Ступінь подібності між українськими та візантійськими антифонами у різних гласах є різною. Деякі українські мелодії настільки віддалені від своїх візантійських джерел, що їхні зв'язки важко впізнати.

⁷ Monumenta Musicae Byzantinae, III, Kopenhagen 1940.

2. Antiphon, 1. Strophe

Na ho-ry tvo-i - - di uoz-nesl je-sy mja sa-ko-tou, do - - bro-
di. tel-my pro-swi-ty Bo - - ze, do po-ju-ty.

2. Strophe

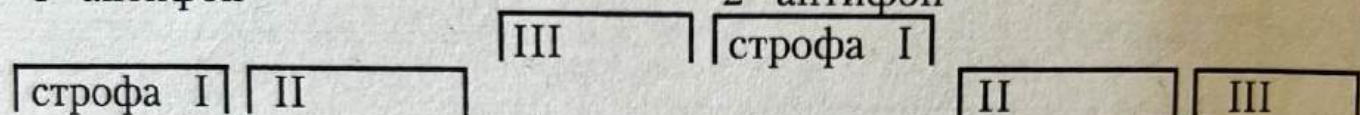

De-sno-ju tvo-je-ju ru-ko-ju pri-im ty Slo - - wo*
so-chra-py mja, so - bla-dy da-ne oh-nj me-ne o - pa-lyty hri - - . chou-myj.

Ця структура обидвох антифонів сприяє утвердженню їх єдності.

1 антифон

2 антифон

Третій антифон у динамічному відношенні наближається до першого; їх третя строфа має експансивну динаміку. Але цілком відмінні каденції надають їм виразно іншого характеру.

Коли порівнюємо мелодичні лінії українських і візантійських антифонів першого гласу, бачимо відмінності як у їх тектонічній структурі в цілому, так і в будові та орнаментиці окремих мелодичних фраз. Лише окремі мотиви й короткі мелодичні звороти візантійських та українських антифонів є схожими, хоч і тут в окремих мелодичних зворотах і мотивах можна знайти виразні мелізматичні відхилення.

Візьмемо, наприклад, вищенаведену початкову фразу (вісім перших нот) першого візантійського антифону першого гласу. Ця фраза (мелодичний зворот) знаходиться у транскрипції Тільярда на початку першої, другої та третьої строфи першого антифону, у третій строфі другого антифону і першій строфі третього антифону.

В українських антифонах 1 гласу знаходимо мелодичний зворот з вищенаведеного візантійського зразка на початку другої строфи другого антифону. Окрім того, варіанти цих початкових візантійських фраз знаходимо на початку першої і третьої строфи першого українського антифону. Інші співпадіння мотивів між вищенаведеними візантійськими та українськими мелодіями антифонів у наведених вище прикладах є зрозумілі.

Глас 2. Далі слідує давня візантійська мелодія другого гласу й два варіанти тієї ж мелодії: а) західноукраїнський (львівський) варіант, що співався в українській католицькій (унійній) церкві із

- λους ερω. τους (5) του με-τα-νο. σιν βοι.
 O. - braz, prez-de kon-tsa po. - ka-ja-ty-sja Te. . bi.
 спо. . со. бы до кон-дѣ-ты ро-ка-жа-тysi pe-red То-бо-ју.

Глас 3. У початковій фразі першої строфи третього візантійського антифону знову знаходимо мелодичний зворот, з якого починаються більшість заголовних фраз антифонів львівського Ірмологіону. Ось аналогічне місце з візантійського та українського антифону:

Oí φε-δεν-μ-η-ται τόν Κύρι- . - ου (2) μα-κά-ρι-αι
 Во-ja-ści-ji- sja Ho-spo-да

В антифонах 3 гласу у львівському Ірмологіоні знаходимо приклади розширення та зміни початкових фраз різних антифонів, що зумовлено відмінністю силабічної структури різних віршів тексту.

Зв'язок між мелодіями українських антифонів, як київських, так львівських і візантійських, знаходимо також у застосуванні тих же характерних мелодичних фігур. Наступний мотив:

у грецьких антифонах з'являється не менш восьми разів, а в українських 12 разів:

Глас 4. У 4 гласі також знаходимо подібності між українськими та візантійськими мелодіями. Друга фраза першої строфи першого антифону, наприклад, виявляє цілком ясні подібності окремих фігур:

I.

Εκ νε-ό-της μου πολ-λα πο-λε-μει
 Ot ju-nas-ty mo-je-ja mno-hi-ja bo-
 με πα-θη (2) ἀλλ' αὐ-τός ἐν-τι-λα-βοῦ...
 rjutj mja stras-ty no sam ja za-stu-py...

Часто на відповідне слово старослов'янського тексту припадає та сама формула, що й у грецькому оригіналі.

Мотив першої строфи першого візантійського антифону переважає в трьох інших антифонах львівського Ірмологіону, хоч і у варіантних формах:

ἀλλ' αὐ-τός ἐν-τι-λα-βοῦ

Виняток становлять перші дві строфи третього антифону, в якому ця фігура не зустрічається¹³.

Дуже цікавими є варіанти широковживаних в богослуженнях антифонів 4 гласу в *Простопінії*, виданому за усною традицією Й.Хомою, монахом чину св.Василія Великого в Підкарпатській Україні 1930 року. Цей варіант показує, що в усній передачі збереглися дуже давні мелодії. Здебільшого дивує, що характерний мотив, який належить до найбільш вживаних візантійських мелодій, зберігся в усній передачі:

монахів і є формулою, яку звичайно важко знайти у львівському Ірмологіоні.

Ot ju-nas-ty mo-je-ja mno-zy bor-jut sja so mo-ju stras-ty
 no sam mja zastu-py, i spas-ty mja Soa-se moj.

¹³ Подібна фігура зустрічається також в українських народних піснях — наприклад, початок української народної пісні *Ой на горі вишня*:

Oj na ho-ri vyš-nja

Виникає питання, чи тут йдеться про вплив, чи випадкове використання музичного менталітету, що залишається поза нашою увагою.

Глас 5 (1 плагальний). Тут маємо приклади з 5 гласу, які виявляють зв'язок між антифонами візантійських та українських церковних співів:

Antiphon II, 1. Strophe

I. *accel.*

Eis ta ö-pn-
 Na ho-ri du-se
 χει-βε (3) ö-
 -ma, ot-nju-du ze po-
 III.

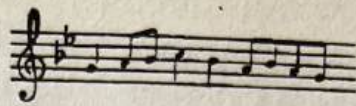
(3) Sü ei Θε-ός (4) δω-η ε-
 Ty je-sy boh zy-wot, pa-ce-
 της(6) δὲ βα-σι-λέν-εις εἰς
 Ty tsar slou-je-sy wo-

Глас 6 (2 плагальний). У 6 гласі мелодична лінія сильно змінена, але єдність обидвох мелодій, візантійської та української, тут поза сумнівом. Наводимо нижче окремі мотиви, які багато разів повторюються і є характерними:

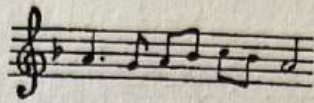
Nr. I Nr. II

Поспівка № 1 з'являється насамперед як заключна фраза у другій строфі першого антифону. Далі поспівка з'являється в середині та в кінці третьої строфи того ж антифону, двічі — у третій строфі другого антифону та один раз у кінці строфи. В українській версії вона з'являється у другій строфі першого антифону в такій формі:

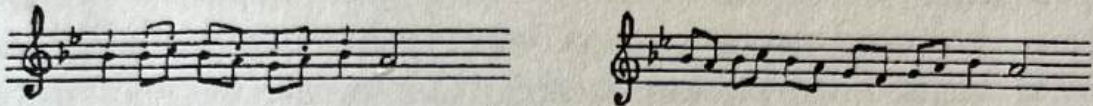
У третій строфі першого антифону вона трапляється двічі в дещо зміненій формі:

У третій строфі другого антифону вона знову з'являється у такій формі:

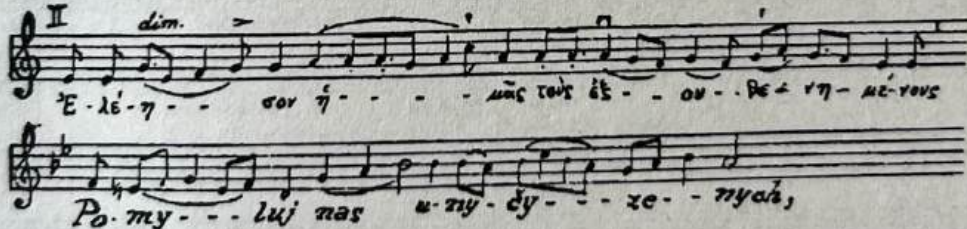

Поспівка № 2 теж привертає увагу й звучить у третій строфі першого антифону. В українських паралелях цієї поспівки немає. Але вона зустрічається в терцових паралелях і то дуже часто (не менш семи разів) у такій же або дещо зміненій формі:

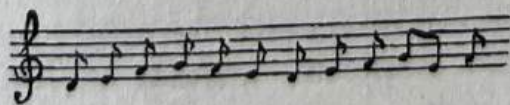

Важко сказати, чи тут справді йдеться про терцовий паралелізм візантійського та українського варіантів наведеної поспівки, що, зрештою, часто зустрічається в українських літургійних напівах, чи йдеться про первісні мелодичні форми. Причиною могла б бути і транскрипція. В кожному разі ця поспівка українського антифону з'являється не лише в антифонах, але й в інших співах, наприклад, в ірмосах 4, 5 та особливо 2 гласу українського Ірмологіону. В транскрипції Тільярда, навпаки, ця формула виступає лише спорадично:

Antiphon I, 2. Strophe

Глас 7 (3 плагальний). Про 7 глас можна сказати небагато нового. Українські мелодії виявляють велику самостійність, хоч і тут в українських мелодіях антифонів цього гласу виступають мелодичні звороти, які можна вивести з візантійських. Мелодичні фрази, вже відомі з 4 і 5 візантійських гласів, часто застосовуються в українських мелодіях 7 гласу:

Можливо, що характер цих фраз, які за рухом близькі до українських народних пісень, був причиною того, що саме ці фрази багато разів зустрічаються в українських мелодіях, в той час як

Глас 5 (1 плагальний). Тут маємо приклади з 5 гласу, які виявляють зв'язок між антифонами візантійських та українських церковних співів:

Antiphon II, 1. Strophe

I. *accel.*

Eis ta ö-pñ *ψυ-χην* εγ-δω-μεν δευ-ρο ε-
 Na ho-ri du-se *υοι-δω-μεν δευ-ρο ε-δω-μεν*
 κει-βε (3) ö- *δεν* βο-η-θει-α η-κει.
dim.
 - ma, ot- nju- du ze po- - - - - moed l- del.
 III.
 (3) Συ ει Θε-ός (4) δω-η ε- - - ρως φως *υοι-δω-μεν δευ-ρο ε-δω-μεν*
 Ty je-sy boh zy-woi, pa- ce - - ni-je
 της (6) δυν-α-τε-ις εις τοις αι-ω-νας.
 Ty tsar slou-je-sy wo- - - - wi-ky.

Глас 6 (2 плагальний). У 6 гласі мелодична лінія сильно змінена, але єдність обидвох мелодій, візантійської та української, тут поза сумнівом. Наводимо нижче окремі мотиви, які багато разів повторюються і є характерними:

Nr. I Nr. II

Поспівка № 1 з'являється насамперед як заключна фраза у другій строфі першого антифону. Далі поспівка з'являється в середині та в кінці третьої строфи того ж антифону, двічі — у третій строфі другого антифону та один раз у кінці строфи. В українській версії вона з'являється у другій строфі першого антифону в такій формі:

У третій строфі першого антифону вона трапляється двічі в дещо зміненій формі:

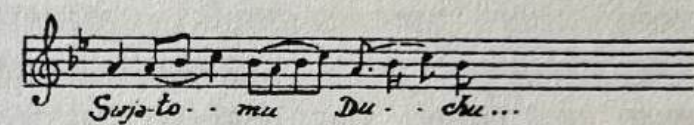
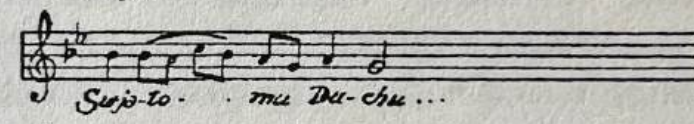

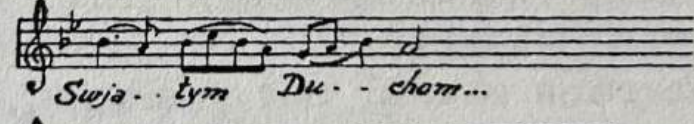
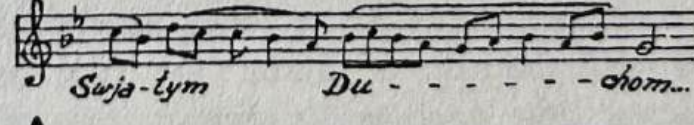
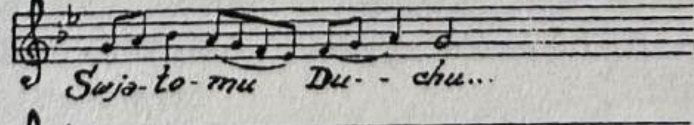
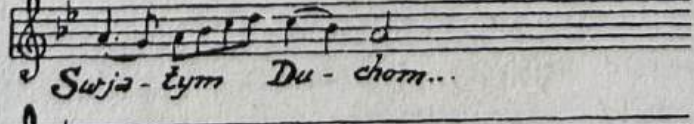

а) є випадки, коли початкова фраза українського антифону може бути виведена безпосередньо з відповідного місця візантійського антифону (пор. глас 2);

б) початкові фрази різних строф українських антифонів виводяться з початкових фраз візантійських, причому, початок строфи візантійського антифону відповідає не тій самій, а іншій строфі візантійського антифону (пор. глас 1);

в) початкові фрази українських антифонів співпадають не з відповідними місцями (початковими фразами) візантійських антифонів, а лише там, де початкові фрази відповідають інтонації (мелодії-зразка), яка у візантійському Октоїху наводиться ще перед початком різних антифонів як зразок (пор. глас 8).

Показовою є початкова фраза кожної третьої строфи окремого антифона. Кожна третя строфа (яка, як ми вже раніше зауважили, починається одним і тим же текстом Святий Дух) в усіх трьох українських антифонах в межах одного й того ж гласу є повністю або майже повністю тотожною.

Ось початкові фрази третьої строфи в антифонах усіх восьми гласів львівського Ірмологіону 1904 року:

Hlas I.	
Hlas II.	
Hlas III.	
Hlas IV.	
Hlas V. (Modus I plagal)	
Hlas VI. (Modus II plagal)	
Hlas VII. (Modus III plagal)	
Hlas VIII. (Modus IV plagal)	

Деякі інші строфи окремих українських антифонів також іноді мають ті ж самі початкові мелодичні формули (як наведені тут початкові фрази третьої строфи). Так, у 1 гласі перша й друга

строфи першого антифону мають наведену вище початкову фразу. У другому гласі львівського Ірмологіону друга строфа першого й другого антифонів мають вищенаведену (глас 2) початкову фразу і т.д.

Якщо в українському Ірмологіоні кожна третя строфа усіх трьох антифонів має ту ж саму або майже ту ж саму початкову фразу, то у візантійському Октоїху маємо різні початкові фрази третьої строфи всіх трьох антифонів одного й того ж гласу.

Можна побачити, що в українських антифонах ті самі початкові слова третьої строфи всіх трьох антифонів одного гласу мали таке саме мелодичне застосування, отож текстова ідентичність підкріплюється ідентичністю мелодики. У візантійських антифонах такого тісного зв'язку між словом та мелодією не спостерігається.

Таким чином, бачимо, що й у формуванні й розташуванні початкових фраз українські антифони не переймали наосліп візантійські зразки, а розвивали власні структурні принципи.

Каденції. В українських антифонах каденції належать до найбільш змінних і трансформованих мелодичних елементів. Вони виявляють іноді більшу спорідненість з каденціями українських народних пісень, ніж з каденціями візантійських співів. Тут будемо вести мову лише про каденції українських антифонів львівського Ірмологіону без порівняння з візантійськими. Навпаки, де це можливе, розглянемо мелодичні паралелі та звороти українських літургійних співів та народних пісень¹⁴.

Каденції в осмогласі утворюють порівняно найстійкіші формули, хоч і тут, особливо в 1 і 4 гласах, часто зустрічаємо різні відхилення — не в сенсі модифікації первісної формули, а в розумінні просочування кадансових формул інших гласів і застосування нових мелодичних зворотів.

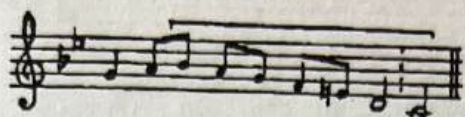
Розглядаючи каденції, слід зауважити, що в межах окремого гласу не лише останні ноти чи мотиви окремого співу виявляють тенденцію до незмінної форми, а також, що цілі заключні фрази зберігаються у первісній або варіантній формі, так що по суті можна говорити швидше про кінцеві фрази (клаузули), ніж про каденції у прямому розумінні.

Українські та візантійські каденції антифонів першого гласу виявляють велику різницю. В антифонах 1 гласу львівського Ірмологіону зустрічаємо два види каденцій. Перший панує в усіх

¹⁴ Відгуки минулого: О.Кошиць в листах до П.Маценка, Вінніпег 1954; Пор.: О. К о ш и ц ь. Про генетичний зв'язок та групування українських обрядових пісень — з нотними прикладами з листів О.Кошиця до П.Маценка, Вінніпег 1945; П. М а ц е н к о. Давня українська музика і сучасність, Вінніпег 1952.

трьох строфах першого і другого антифонів, а також у першій строфі третього антифону:

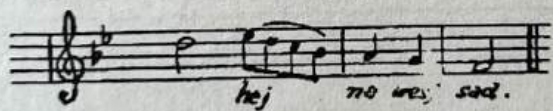

(друга строфа другого антифону лежить квартою вище). Ця кадансова посівка, однак, трапляється і в інших піснеспівах львівського Ірмологіону, хоч і не так часто, як наприклад, каденція, що виступає у другій і третій строфах третього антифону та є однією з найхарактерніших і найбільш вживаних каденцій першого гласу:

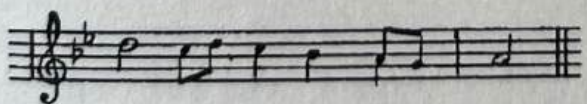
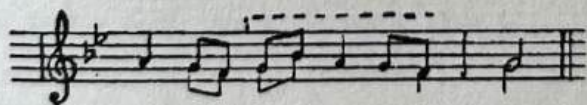
Варто зауважити, що каденції третьої строфи третього антифону мають іншу форму, ніж каденції третьої строфи першого і другого антифонів. В каденціях третьої строфи, отже, немає такої єдності, як на початку третьої строфи усіх трьох антифонів. Можливо, це пов'язано з різними текстами в кінці третьої строфи. В цілому можна сказати, що саме каденції дуже часто здійснювали перетворення, а також виявляють значні локальні відмінності у різних місцевостях України. У багатьох випадках вони запозичили мелодичні звороти українських народних пісень.

Порівняти хоча б, наприклад, першу каденцію антифону першого гласу з каденцією української народної пісні *Ой летіла горлиця*¹⁵:

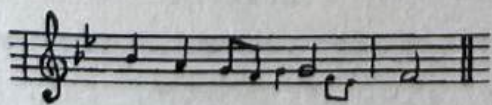
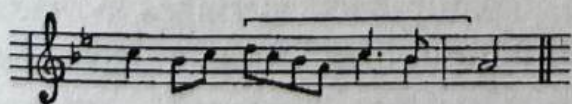

(„Lira“ S. 354)

В антифонах 2 гласу маємо два варіанти каденцій:

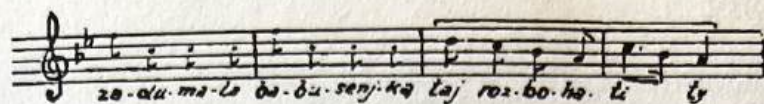

Каденції 3 гласу є наступними:

¹⁵ Ліра: Українські народні пісні, Відень, Українське Музичне видавництво Бориса Тищенко, 1945, с. 354.

Порівняй українську народну пісню *Задумала вража баба*:

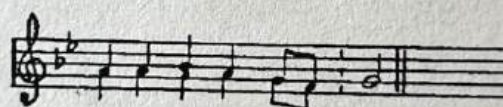
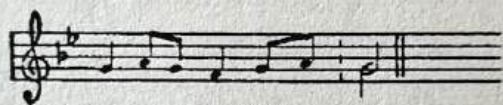
4 глас у всіх трьох строфах трьох антифонів має одну й ту ж каденцію:

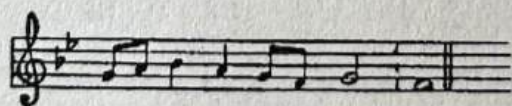
Невеличка зміна спостерігається лише у третій строфі третього антифону.

Антифон 5 гласу (1 плагальний) має подібні заключні фрази, що й антифон 1 гласу, а каденції 6 гласу (львівського Ірмологіону) ідентичні каденціям 2 гласу. Зустрічаються лише зміщення у послідовності. Якщо у першому антифоні другого гласу каденції першої й третьої строфи однакові, а другі відмінні (a-b-a), то в першому антифоні 6 гласу каденції першої строфи різняться, а другої й третьої однакові (a-b-b). Каденції інших антифонів обидвох гласів ідентичні або мають незначні відмінності.

Глас 7 має подібні заключні фрази для всіх строф трьох антифонів:

Каданси 8 гласу мають наступний вигляд:

(пор. з 3 гласом).

Прикінцеві зауваги. У даній статті ми розглянули лише найочевидніші паралелі традиційних мелодій антифонів української церкви і давніх візантійських мелодій, викладені у транскрипції Тільярда. Окремі місця українських антифонів часто виявляють такі великі відмінності у порівнянні зі своїми праясками, що навряд чи можливим є довести їх зв'язок з візантійськими джерелами. Великі відмінності між українськими антифонами відзначаємо як у формуванні менших мелодичних фраз і речень, так і в архітектоніці більших музичних побудов. Не всі візантійські мелодичні формули та мотиви збереглися в українському літургійному співі. Лише певні характерні мотиви й мелодичні звороти переймалися у первісній

формі, але в цілому мелодія мала інший вигляд. Деякі з запозичених мелодичних формул і мотивів часто наближаються до мелодики українських народних пісень, чи, більш обережно, до їх мотивів.

Причини цих значних відмінностей між українськими та візантійськими мелодіями можуть бути різними: 1) з певністю не знаємо наскільки адекватно дешифровки Тільярда відповідають звуковій картині давніх візантійських мелодій; 2) візантійські літургійні мелодії також мали різні варіанти, і ми не знаємо, чи українські мелодії антифонів походять з візантійських джерел, використаних Тільярдом, чи з інших візантійських варіантів, які, можливо, стоять ближче до нинішніх українських варіантів, ніж мелодії, дешифровані Тільярдом.

Попри ці два моменти, які вимагають обережності у твердженнях, можна з певністю сказати, що перенесені з Візантії до Києва мелодії антифонів протягом століть зазнали перетворень в дусі українізації. Про це говорять, по-перше, часті співпадіння мотивів літургійних мелодій антифонів з деякими українськими народними піснями, далі — наявність різних варіантів і діалектів одних і тих же літургійних мелодій (зокрема, мелодій антифонів), які в різних частинах України виявляють місцевий колорит в українській літургійній практиці. Порівняння одних і тих же мелодій у різних виданнях Ірмологіонів також показує, що ті самі мелодії у різних друках виявляють більші чи менші відмінності і саме тут часто йдеться про зближення літургійних мелодій внаслідок зумовленою мелодією вимовою у мелодиці українських народних пісень та в наголосах української мови.

Українські мелодії антифонів є більш, ніж звичайними варіантами візантійських зразків. У більшості випадків — це нові твори української музики, які лише побудовані на мелодичній основі давніх візантійських церковних мелодій.

Die byzantinischen Elemente in den Antiphonen der ukrainische Kirche, Kirchenmusikalisches Jahrbuch, Jg. 43, 1959, S. 8–26.

Переклад Андрія Ясіновського.